автомобілебудівники досягли таких успіхів? Якість, вони закладають на стадії проектування і виготовлення автомобіля. Контролем якості в Японії займаються тільки 2% працюючого населення в той час як в Європі – 10%. Девіз „кращим контролем якості продукції є твоя совість” для японців не гасло, а життєвий уклад.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок. Підвищити ефективність металургійної промисловості частково і економіки України взагалом можливо по-перше за рахунок підвищення ступеню переробки металу. По-друге необхідно створювати висококонкурентну продукцію, на основі високих технологій і кадрів високої кваліфікації але перш за все потрібно мати бажання це зробити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українська радянська енциклопедія. Том 5 Київ: УРЕ, 1980 – 566с.
2. Дж. Пильдич Путь к покупателю. / перевод с английского. М.: прогресс, 1991.-256с.
3. Українська радянська енциклопедія. Том 12 Київ: УРЕ, 1985 – 570с.

ББК

Володимир БІЛЕЦЬКИЙ,

д.т.н., професор Донецького національного технічного університету

Анатолій ЗАГНІТКО,

д.ф.н., професор Донецького національного університету

Іван МАНЕЦЬ,

к.т.н., завідувач відділом ДВАТ “Науково-дослідний інститут гірничої механіки ім. М.М.Федорова

ДОСВІД УДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГІРНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Людство протягом свого існування використовує сировинні ресурси надр Землі. Гірнича справа - пошук, видобування та переробка корисних копалин – найдавніші галузі діяльності людини.

Творення гірничо-геологічної термінології почалося декілька сторіч тому – в період бурхливого освоєння надр. Першими роботами з гірництва в цьому плані були книги німецького вченого Ґ.Аґріколи, зокрема «Про родовища і рудники в старий і новий час» (1546 р.), твори англійських, французьких, італійських учених. Велике значення мали також твори українських учених Острозької та Києво-Могилянської академії. Однією з перших робіт в Україні була публікація Ф.Прокоповича «Про досконалі змішані неживі тіла – метали, камені та інші» (1705-1709 рр.). У Росії у XVIII ст. були публікації вченого-дослідника М.Ломоносова, а також опубліковані «Горный словарь» (1841-1843 рр.) і «Немецко-русский горный словарь» (1890 р.).

В другій половині XX ст. (особливо в останні десятиліття) в Україні набули поширення російськомовні спеціалізовані видання: енциклопедичні, термінологічні, тлумачні технічні словники й довідники з гірництва. Найбільш помітними роботами є енциклопедичний довідник «Горное дело» (1990 р.) «Горная энциклопедия» в 5 томах (1984-1991 рр.) і двомовні гірничі словники професора Л.І.Барона (1958 р.) для перекладу з англійської, німецької, шведської мов на російську. Все це нарівні з іншими історичними причинами сприяло звуженню сфери вживання рідної мови. Українська технічна мова цих років часто калькувала російську, а українська гірнича термінологія після 30-х років минулого століття була занедбана, не була досить повно унормована і якісно розроблена. Все це обумовило її недосконалість, невідповідність сучасним вимогам і, зрозуміло, відсталість від мов, які динамічно розвивалися. З гірництва українська мова практично була витіснена.

З наданням українській мові статусу державної, істотного розширення сфери її вживання зросла потреба в дослідженні стану української наукової й технічної мови. Ось чому досить актуальна в останні роки проблема систематизації, відродження, нормування й упорядкування національної гірничої термінології. Постійно зростає потреба в її широкому використанні в науці й техніці, в навчальних закладах, на підприємствах різних галузей. Особливо це важливо при корегуванні чинних нормативних та технічних документів. Спеціалісти науково-дослідних, проектних інститутів, технічних університетів та гірничих підприємств мають труднощі внаслідок відсутності узгоджених термінів.

Потрібно зазначити, що процес термінотворення досить складний. Значна роль у розробці української гірничої термінології належить академіку АН України М.М.Федорову, вченим Донецького

національного технічного університету, Національної гірничої Академії (нині Національного гірничого університету), Івано-Франківського національного технічного університету нафти та газу інших вищих навчальних закладів України, Українській нафтогазовій академії, Академії гірничих наук України та ін.

Українською мовою частково або повністю друкуються ряд журналів гірничого профілю: «Геологічний журнал», «Гірнича електромеханіка та автоматика», «Збагачення корисних копалин», «Науковий вісник Національної гірничої Академії України», «Геологія та геохімія горючих копалин», "Відомості Академії гірничих наук України". Російською мовою видається «Уголь Украины», "Углехимический журнал" та ін. Сьогодні намітилася тенденція розширення сфери вживання української мови в гірництві, про що свідчить вихід ряду монографій і підручників (зокрема зі збагачення корисних копалин, із нафтогазової справи, маркшейдерії, шахтного транспорту тощо) державною мовою.

На сьогодні існує цілий ряд нормативних документів із гірництва, зокрема, «Правила безпеки вугільних шахт» (2000 р.), які унормовують певні терміни. Водночас гірнича термінологія активно розробляється також Державним стандартом України. Але на багатьох підприємствах вугільної, рудної, нафтової, газової й інш. галузей гірничої промисловості України, де сьогодні переважає російська мова, ще застосовують ряд неспеціалізованих перекладних та тлумачних словників минулих і сучасних років видання із суперечливим або неправильним перекладом слів і словосполучень. Вони не повністю охоплюють специфічні терміни та словосполучення. При цьому в них є прикрі мовні та смислові помилки, недоречності. Укладачі нових загальних і загальнотехнічних іншомовно-українських словників часто знекровлюють українську мову, не повністю використовують її історичні джерела, калькують іноземні терміни. Наявність технічного сленгу, тривіального суржику в таких виданнях завдає шкоди при їх використанні. Водночас виникають нові напрямки в гірництві, які потребують розробки своєї термінології. Проведений аналіз великої кількості капітальних довідкових видань, літературних джерел бібліотек, Інтернету, періодики та інш. показав існування ряду протиріч у перекладі українською гірничих термінів.

Крім того, відчувається інформаційний дефіцит у галузевих сучасних вітчизняних словниках із науковою й технічною термінологією, які б адекватно і якісно передавали зміст новітніх наукових

явищ і розробок техніки. Нормування науково-технічної термінології у гірництві є важливою проблемою.

Ученими та фахівцями Донецького національного технічного університету, Національної гірничої Академії, Івано-Франківського національного технічного університету нафти та газу й інших вищих навчальних закладів України, Донецьким відділенням наукового товариства ім. Шевченка, Українською нафтогазовою академією, Академією гірничих наук України та інш. запропоновано і поетапно реалізується програма удосконалення термінології та створення необхідних фундаментальних видань та прикладних посібників:

Енциклопедій

Тлумачних фахових словників

Створення двомовних фахових словників

Створення багатомовних фахових словників

Підручників

Підгалузевих посібників

Сьогодні вперше в Україні реалізуються значні дослідницько-видавничі проекти з подальшого вдосконалення вітчизняної гірничої термінології. Це передусім проект «Гірнича енциклопедія», який передбачає три етапи:

підготовка й публікація «Тлумачного гірничого словника» (1998 р.) /1/;

підготовка до видання (у «Східному Видавничому Домі» спільно з фахівцями ДонНТУ, Національної гірничої Академії та інших вищих навчальних закладів) тритомного «Гірничого енциклопедичного словника» (2001-2003 рр.);

підготовка і публікація багатотомної «Гірничої енциклопедії» (орієнтовно до 2008-2010 рр.).

Поетапна робота дозволяє готувати і видавати проміжні банки даних, поступово їх вдосконалюючи і збільшуючи обсяги. Так у тлумачному словнику описано 5 000 термінів і терміносполучень, енциклопедичному – 15 000 термінів, а «Гірнича енциклопедія» буде містити близько 20000-25000 статей в оптимальному співвідношенні різних напрямків гірництва. Подаються також еквіваленти (відповідники) термінів російською, німецькою й англійською мовами.

Значний доробок за останні роки мають Українська нафтогазова академія та Академія гірничих наук України. Перша підготувала унікальний шеститомний “Атлас родовищ нафти і газу України” (1998, Львів), разом з НДПІАСУтрансгаз - тлумачні та перек-

ладні словники з охорони праці, екології, автоматизації, телемеханізації, газовимірювань, якості газу, метрології, енергетики (1997-2002, Харків). Друга – ряд спеціалізованих посібників у серії "Бібліотечка гірничого інженера" (1999-2002, Кривий Ріг).

Відчувається гостра необхідність у сучасних високоякісних і досить повних російсько-українських та українсько-російських словниках із техніки й технології виробничих процесів у гірництві. Новим у цьому напрямі є «Російсько-український словник наукової термінології» (1998 р.). Подальшим у галузевому словниковому творенні є робота НДІ гірничої механіки імені М.М.Федорова з випуску тритомного гірничого словника, в якому врахований підхід, що склався на Сході й Заході України, щодо перекладу спеціальних термінів. Галузевий словник із гірництва вийшов виданнями: «Російсько-український гірничотехнічний словник» (40000 слів) /3/, «Українсько-російський гірничотехнічний словник» (92 000 слів).

На стадії підготовки до виходу в світ «Російсько-український словник із гірничої справи» (100 000 слів). Авторські колективи цих видавничих проектів на основі багаторічного досвіду роботи з методичною й галузевою документацією, науково-технічною літературою (німецько-російські, англо-російські, російсько-українські, енциклопедичні, термінологічні й орфографічні словники), а також з періодичними вітчизняними і зарубіжними гірничо-технічними виданнями літератури останніх років зібрали, доповнили та відредагували масив геологічних, мінералогічних й інших слів, що найбільше вживаються, і здійснили їх переклад українською мовою.

Мотивацією того, що з усього фонду спеціальних термінів, які обслуговують гірничу промисловість (вугільна, нафтогазова, рудна, калійна, соляна й інш.), здійснено систематизований відбір було те, що це найбільш ужиткові слова-терміни, термінологічні вирази та лексичні одиниці, стійкі стереотипні словосполучення. Аналізовані видання включають також базисні терміни й словосполучення із суміжних із гірництвом дисциплін – фізики, механіки, медицини та ін. Уточнено 15-20 відсотків термінів гірничої термінології, які широко вживаються в писемній та усній мові. Ряд термінів – пелетування, фугування, нооклapк - подані вперше.

Семантично гірничі терміни віднесені до чотирьох категорій:

Слова-терміни (шахта, скіп, кліть, грохот,),

Термінологічні слова (бремсберґ, латекс, флотація)

Терміни у вигляді словосполучень (відсаджувальна постіль, рудниковий транспорт, нафтопровід)

Терміни – власні назви (ДХК «Донвугілля», ДХК «Луганськвугілля»)

Автори внесли до складу вибраного банку також складноскорочені слова (буровугільний, Держнаглядохоронпраці, гідропривод), складні лексичні одиниці (багер-елеватор, габро-порфіровий, грохот-дробарка, дизель-тролейвоз, желатин-динаміт, зумпфштрек), найбільш вживані важливі абревіатури, умовні позначення та їх розшифрування російською та українською мовами (ВГРЧ, ВТБ, ГШО, МакНДІ, РГТІ, ШСУ). У роботах прийнято офіційно-діловий стиль відбору термінів та їх перекладу українською мовою. Подана велика кількість загальновживаних і стереотипних конкретних сполучень (наприклад, шахта, небезпечна за пилом і газом), які сприяють зручності і правильності їх використання в україномовному середовищі.

Певну складність становило виокремлення термінів із літерою ґ та г. Ми вважаємо за потрібне в термінах латинського походження, а також у термінах із німецької англійської та французької мов здебільшого транслітерувати g через ґ , а в термінах грецького походження – найчастіше через г. При цьому треба враховувати традицію формального г в українській мові, наприклад, у широковживаних словах типу грам, градус тощо. Водночас в іноземних прізвищах літера передана через ґ: Ґіббс, Ґете, Ґалілей, Ґальвані, Ґаус і т.д. Цілком виправданим є вживання літери ґ усередині або в кінці слів–термінів –обґрунтування, квершлаґ тощо. В наших словниках терміни з цією буквою виділені в окремий розділ. Серед найуживаніших тут можна назвати такі ґвинт, ґлауберит, ґлаукофан, ґрадирня, ґранулятор тощо.

Таким чином, вперше опрацьовано методологічні підходи щодо вживання літери «ґ» в гірничій термінології. До речі, аналогічні підходи застосовано і в інших галузях точних наук, наприклад хімії. Це засвідчує процес уніфікації загальнонаукової бази української мови.

Відчутну складність становить застосування й тлумачення в гірничій термінології паронімів, якими багата українська мова. Для прикладу подамо декілька з них: ґрануляція та ґранулювання, кальцинація та кальцинування, відсадка та відсадження. На жаль, ряд існуючих словників часто подають їх як синоніми, хоч перше слово означає результат, а друге – власне дію. Очевидно, що на сьогодні в цій частині українська гірнича термінологія вимагає подальшої ретельної роботи.

Зауважимо , що сучасна українська мова надає великі можливості для чіткого й однозначного тлумачення паронімів. Їх правильне вживання, без сумніву сприяє точному розумінню суті процесів та явищ.

Вважаємо доцільним у більшості випадків уникати активних дієприприкметників із суфіксами -учий, -ючий, наприклад, нівелюючий і нівелювальний, контактуючий і контактувальний. Хоча повне їх виключення, яке рекомендують деякі автори, на нашу думку, призводить до збіднення сучасної української мови.

При підборі термінів до нових словників треба збалансовано представити гірничі науки, відобразити національну гірничу термінологію, яка складалася в минулі роки, враховувати стрімкий розвиток нових наукових напрямків – гірничої екології, геоекології, моніторингу, дегазації вугільних пластів, комп’ютеризації, рекультивації, реструктуризації. В галузевих виданнях значне місце представлено словам та термінам іншомовного походження.

Багато гірничих термінів мають питомі українські назви, які ми призабули: ропа (нафта), линва (канат), копальня (шахта). Російському слову «окатиши» ми даємо правильний український відповідник “котуни”. Більш уважного підходу вимагає переклад на українську мову специфічних геологічних і гірничих термінів – професійних та жаргонізмів, характерних при вживання гірниками.

При підготовці нових термінологічних гірничих видань враховано рекомендації Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України, Інституту української мови Національної Академії наук України /5/, а також міжнародних наукових конференцій «Проблеми української науково-технічної термінології» (м.Львів, 1998 – 2002).

Потрібно зазначити, що процес складання реєстру українських термінів, становлення гірничої термінології ще продовжується, існують дискусійні проблеми з цього питання. Термінологічна робота, яка триває сьогодні в ряді вітчизняних гірничих шкіл, галузевих наукових організацій, наукових товариств істотно сприяє становленню, нормуванню, упорядкуванню й популяризації правильної української лексики в галузі освоєння надр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тлумачний гірничий словник/В.С.Білецький, К.Ф.Сапіцький, Б.П.Панов та інші. За загальною ред. В.С.Білецького – Донецьк: ДДТУ, 1998. – 446 с.

2. Гірничий енциклопедичний словник. - Донецьк: Східний видавничий дім. За редакцією професора В.С.Білецького. У 2-х томах. 2001 р. Т.1.- 512 с., 2002 р. Т2 - 633 с.
3. И.Г.Манец, А.И.Коваль, Г.И.Кирокасьян. Русско-украинский горнотехнический словарь.-Донецк: Донбасс, 2000. –484 с.
4. І.Г.Манець, А.І.Коваль.Українсько-російський гірничотехнічний словник. –Донецьк: Донбас. 2001. У 2-х томах. Том 1 – 463 с., том 2 – 544 с.
5. Український правопис (проєкт найновішої редакції). – К.: Наукова думка, 1999.- 340 с.

МЕДИЦИНА, ПСИХОЛОГІЯ

ББК 68.692

Олег ГОРЕЦЬКИЙ
к.б.н. ДП НДІ медико-екологічних проблем Донбасу та вугільної промисловості
Микола КРИШТАЛЬ
к.психол.н., доц.
Юлія МАКСИМОВИЧ
Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля

ДІАГНОСТИКА І ТРЕНУВАННЯ СПРОМОЖНОСТІ ДО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У ЛІКВІДАТОРІВ АВАРІЙ

У психологічній системі формування і виконання програми будь-якої діяльності та поведінки центральне місце (див. рис. 1) посідає апарат прийняття рішень [П.К. Анохін, 1980; А.М. Іваницька, 1990; О.Г. Чораян, 1988; К.В. Судаков, 1984].

Він здійснює вибір з альтернативно можливих варіантів дій, операцій, вчинків, їхньої часової послідовності й інших, взаємозалежних і пов'язаних із умовами, компонентів цілісної програми діяльності та поведінки. В екстремальних умовах від швидкості і безпомилковості прийняття рішення часто залежить життя і здоров'я не тільки тієї особи, яка його приймає, а й людей, які її оточують, збереження природних і техногенних цінностей. Рішення